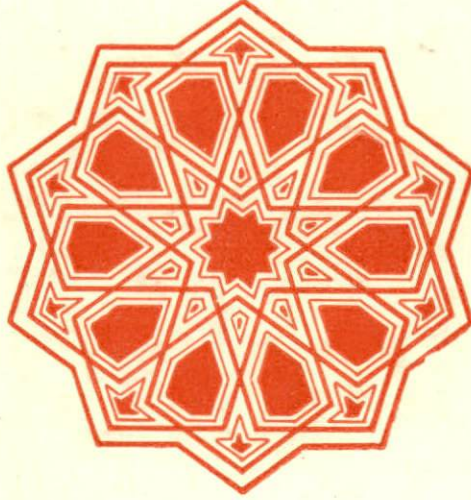

10

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1963

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ — 1963 Tel : 10 54 04

Yıl: 1963

Cilt: XI

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1963

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ — 1963 Tel : 10 54 04

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Albert GABRIEL (Çeviren: A. FIRTINALI)	: <i>Türkiye'de Türk Mimarisi</i> 1
Ord. Prof. Suut Kemal YETKİN	: <i>Türk Resim Sanatının Menşei Hakkında</i> .. 5
Doç. Dr. Abidin İTİL	: <i>Buddha Tanrısı Reddetmiyor mu?</i> 11
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Die Modernisierung der Türkei und die Pioniere der Modernen Türkischen Denker</i> 17
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Türkiye'nin Modernleşmesi ve Bu Hareketin Öncüleri Olan Türk Düşünürleri</i> 27
Prof. Dr. Bedi Ziya EGEMEN	: <i>Ölüm Üzerine</i> 31
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU	: <i>Lâyiklik İlkesi ve Türkiye'deki Durum</i> 35
Doç. Dr. Cavit SUNAR	: <i>Dinin Temeli İlimdir</i> 55
Hıfzırrahman Raşid ÖYMEN	: <i>İslâmiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri</i> .. 61
Dr. İsmail CERRAHOĞLU	: <i>Kur'an-ı Kerim ve Hanıfler</i> 81
Dr. Talât KOÇYİĞİT	: <i>Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi</i> 93
Prof. James ROBSON (Çeviren: Dr. Talât KOÇYİĞİT)	: <i>Hasen Hadislerin Çeşitleri</i> 109
İsmail ÜNAL	: <i>Kale Anahtarları</i> 119
Doç. Dr. Abidin İTİL	: <i>İndra-Dharma</i> 153
Prof. Dr. Mehmed TAPCAMACIOĞLU	: <i>Tanıtmalar</i> 171

LÂYIKLIK İLKESİ ve TÜRKİYE'DEKİ DURUM

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

I. GENEL BİLGİLER

Evrensel dinlerin cemaata değil, ferde ve ferdin vicdanına hitabetmesini ve demeçlerinin sınırlar tanımayan bir genişlikte olmasını bunların din ve Devlet ayrımını kabul ettiklerine yormak gerekir. Başlangıçta, iş bölümünün henüz gelişmemiş olduğu zamanlarda sanat, ahlâk, felsefe, bilim ve siyaset din kadrosu içinde toplanmakta idi. Değerlerin ayrılaşması (Différenciation des valeurs) ve iş bölümünün ilerlemesi sonunda sanat, felsefe, ahlâk ve bilim ve son olarak Devlet, hukuk ve eğitim dinden ayrılmıştır. Dinin Devletten veya dinden Devletin ayrılması siyaset edebiyatında Lâyiklik adını alır. Din ve Devlet kurumlarının bağımsız durumlarını, vicdan, din ve kanaat özgürlüğünü, hattâ doğuda rastlanan modernizm hareketlerini bu başlık altında toplamak mümkündür.

A) LÂYİK SÖZÜ

Türkçedeki lâyik sözünün kökü fransızcadır. Bu dile yunancadan gelmiştir. Lâyiklik arapçada İLMANİYE ve yeni türkçede Din Ayrısı, Din özgenliği olarak gösterilmekte isede bunların hiç biri tutunamamıştır. Anlamı halka, kalabalığa veya yığına ilişkin olan lâyik sözünün Eski Yunancadan geldiği su götürmez bir gerçek isede bu dile nereden geldiği bilinmemektedir.

Yetmişlerin Tevratı ibranî dilinden yunancaya çevirirken LÂYİK sözünden rahiplerin ve özellikle kendilerini Tanrıya verenler dışında kalan halk yığınlarının kastedildiği görülmüştür. Bu çevirmede LEVİLERE KLEROS (κληροσ) denilmekte idi. Laos veya LÂİKOS (Λαικος) deyimini imtiyazlı bir sınıf sayılan ruhban(Kleros dışındaki kimseler için kullanılıyordu.

Homeros'un eserinde bu söz seçkin insanların emrinde şekilsiz ve örgütsüz bir yığını anlatmakta olduğu sanılmaktadır.

Hristiyanlığın ilk zamanlarında kilise adamlarına yunanca *Klerikoi* ve latince *Clerice*, muminler topluluğuna yine yunanca *Laikoi* ve latince *LAICI* denirdi (1). Fransızcadaki *Laicité*, *laic* ve *laïcisme* sözleri bu kökten gelir. Bu anlamda batı dillerinde ve özellikle ingilizcede *SECULARİSM* ve *Secular* terimleri vardır. Bu terimlerin ingiliz dilinde bugünkü anlamıyla kullanışı 1848 yılında başlar ve bu konu ile uğraşmış olan Holyoak'a mal edilir (2).

Gençleştirmek ve çağdaş kılmak anlamına gelen *to secularise* bu kökten gelir. (3) Yine İngilizcede *Layman* ve *Profane* kelimeleri de lâyik anlamında kullanılır.

B) LÂİKLİĞİN TANIMI

Lâiklik aslında rahip sınıfından olmayan demektir. Hristiyanlıkta bir ruhban sınıfı (Clergé) vardır İslâmiyette ise böyle bir şey yoktur(4). İçinde bir ruhban sınıfı olan dinlerde bu zümre dışında kalan kimselere Lâyik denir.

1) Bak Dr. Suat Sinanoğlu, Lâiklik adlı anonim eserde "Laik kelimesinin etymonu ve anlamları.

2) E.R.E.) Din ve Ahlak ansiklopedisi) Secularism maddesi.

3) Cassel's Latin dictionary, Secularis kelimesi.

4) E.Z.Karal Osmanlı Tarihi 5.cilt.Ankara,1954 sh.146-149(Cevdet Paşa,Fransız elçisi Marqui de Montier ile bir mülâkatında, elçinin şu sözlerine muhatap olur: Napolyon Bonapart "Eğer ben bir din ile müte deyyn

İnsanlık tarihine bir göz atacak olursak başlangıçta sanat, bilim, felsefe ve hattâ devlet anlayışının din içinde olduğu ve dinî köklerden geldikleri görülür. Bu yönden bazı tarihçiler ve bunlardan Prof. Enver Ziya Karal Lâyikliği bir tarih terimi olarak, din ile felsefenin, din ile bilimin, din ile sanatın ayrılmasıdır, diye tarif eder. Bu tanımda din ile devlet ayırımına işaret yoktur. Lâyiklik, din ile felsefe, sanat, bilim, eğitim, hukuk ve siyaset ayırımıdır, diye tanımlanırsa, hem yukardaki tanımı hem de devlet ve din ayırımını kucaklayan bir anlama varılmış olur. (5)

Nahit Tendar, Prof. Hilmi Ziya Ülken'den mühlhem yazısında Lâyikliği, din ve devlet işlerinin, iç ve dış aleme ayrı değer ve görev verilmesi şeklinde tanımlar (6). Lâyikligin inanış ile düşünüş ayrımı diye tanımlanması daha felsefî olur. O zaman akıl ve vicdan özgürlükleri şeklinde bir sonuca varılmış olur ki bu da düşünüş ile inanışın aynı zamanda mevcut olabileceği (coexistence) fikrini ilham eder. Bu durumda aklın ulaşamadığı yerde vicdan hükmünü verecektir. Böylece hem deneysel ve hem de deney üstü metotlar, insanlığın hizmetinde olacaktır.

Devrin ünlü hukukcusu olan Léon Duguit Lâyikliği şöyle tanımlar: Lâyik devlet, din konusunda tamamen tarafsız olup başkanı ve memurları istedikleri dini taşımakla beraber, kendisi devlet olmak haysiyeti ile hiç bir din tutmayan ve hiç bir din töreni yapmayan ve kendi adına da yaptırmayan devlettir (7).

Görülüyorki burada konu, hukuk ve devlet teorisi yönünden ele alınmıştır.

Lâyiklik konusunda ünlü tarihçi ve bilgin Ernest Lavisse'in *Anales de la jeunesse laïque* adlı dergide lâyikliğe dair yayınladığı bir açıklamayı aynen buraya geçirmeyi uygun buluyoruz "Lâyik olmak insan fikrini görülen ufuk ile çevrelemek hattâ insana rüyayı yasak ve mütemadiyen Allahı aramak arzusunu bertaraf eylemek değildir. Lâyik olmak bugünkü hayat için vazife hissini edinmektir. Lâyiklik şiddet göstermek, hâlâ eski itikatların tatlılıkları içinde kapalı kalan vicdanları tahkir etmek te değildir. Geçici olan dinlere, devam edici olan insanlığı idare etmek hakkı vermemektir. Lâyiklik bir mabetten yahut muhtelif mabetlerden hep birden nefret etmek de değildir, belki dinlerin ilham ettikleri gazez ve ayrılık ruhu-o ruh ki, birçok şiddetlerin, ölümlerin ve harplerin sebebi olmuştur - nu ortadan kaldırmaktır. Lâyik olmak insan fikrinin hareketsiz olan bir din kaidesine katlanmaması ve anlaşılmaz bir şey önünde hakkından vaz geçmemesi ve hiç bir bilgisizliğe razı olmamasıdır. Lâyik olmak hayatın yaşanmaya değdiğine inanmak, bu hayatı sevmek, dünya hakkındaki (Göz yaşları vadisi) tabirini artadan kaldırmak, göz yaşlarının lüzumlu ve iyilik yapıcı olduğunu kabul etmemek, azabın bir Allah emri olduğuna inanmamaktır. Lâyiklik hiç bir sefalete, ıztıraba taraftar olmamaktır. Lâyik olmak üç fazilete sahip olmak demektir. Şefkat, yani insanları sevmek; Ümit, yani uzakta da olsa, adalet, sulh ve saadet rüyalarının hakikat olacağına, eskiden atalarımızın göğe bakarak beklediği şeylerin geleceğine inanmak ve İman, yani mütamadi sây ve gayretin nihayet galebesine kaani olmak(8)tır.»

olsam müslüman olurudum. Zira dini İslâm'da ruhbanlık yoktur" dermiş. Halbuki bir müddet İstanbul'da eylendim Ulema sınıfının clergé tarzında olan meratibini öğrendim. İşte sizde bu tarikatın en ileri mertebesinde bulunuyosunuz.

Napolyon buralara gelmediği cihetle hakikatı hale muttali olmamıştır, der. Bunun üzerine Cevdet Paşa da "Napolyon Bonapart bu meseleyi tahkik eylemiş ve güzel söylemiş; filhakika İslâm'da (clergé yoktur ve لا رهبانية في الإسلام) diye bir hadisi şerif vardır. Gördüğünüz sarkıklar clergé değillerdir. Zira onlarda bir sıfatçı resmîye ruhaniye yoktur"

"Clergé'nin tevaifi İseviye haklarında icra ettikleri hükümeti ruhaniye gibi sıkı muamelelere mileli İslamiye tahammül edemez" cevabını vermiştir.

5) Prof. E. Z. Karal, Lâyiklik adlı anonim kitapta Devrim ve Lâyiklik adlı yazı

6) Nahit Tendar, *Sosyoloji dergisi*, No 11, Lâyiklik makalesi

7) Laiklik adlı anonim eser, Sahife. 44.

8) Bu tanım Laiklik adındaki anonim kitapta Nazım Poroy'un "Anales de la jeunesse Laïque"den yaptığı çevirmeden, olduğu gibi alınmıştır (sayfa 37-38).

Görülüyor ki lâyiklikte temel ilke din ve dünya işlerinin ayırımı olmakla beraber, bilginlerce ayrı ayrı tanımlar yapılmıştır. Bu durum karşısında doğrudan doğruya konunun açıklanmasına geçmek ve tanımların dar çemberi içinde kalmamak tutulacak en doğru yoldur.

Unutmamak gerekirken lâyiklik ilkesi siyasî bir toplumda yaşayan insana, insanlığa yakışır bir önem veren kutsal bir ilkedir. Zira bu ilkenin tanınması ile fert düşünmek için bir dimağa, manevî yönünü korumak için bir vicdana kavuşmuştur (9).

Batıda din ile bilim, din ile devlet ayrımı Rönesansla başlayan ve iş bölümünden ilhâm alan bir ilkedir. Gerçekten matbaanın keşfiyle bilim, sanat ve devlet teorilerinde o kadar ilerlemeler oldu ki bu olayları, bütün gücünü inak(doğma)lardan alan din kalıpları içinde çözmeye imkân kalmadı. Bu durum, sözü geçen konuların birer birer dinden ayrılmasını gerektirdi. Zira Din ile Devletin bağlı buldukları disiplinler başka başka idi. Keşif ve buluşlar ve bilimsel veriler karşısında artık Galilée'yi susturmak, sanatı değişmez kalıplarda hapsedmek, devlet ve kamu hizmetlerine dinî bir nitelik tanımak savunması güç bir hal almıştı. Ne yazık ki bu yolda harcanan emekler, aşırılıklar yüzünden, çok kez boşa çıkmış ve lâyikleşme hareketi bazan dinsizlik veya tanrısızlıkla birleşerek sonunda bir çok bozuk şekiller ortaya çıkmıştır. Akılla nakil arasında verilmiş olan kanlı savaşlar, devrilen saltanatlar ve çekilen işkenceler bir kenara bırakılırsa lâyiklik ilkesi hiçte mantığın inkâr edemeyeceği insanî bir ilkedir. Lâyiklik bugünkü anlamıyla dinsizlik değildir. Tersine, insanlık Ülküsüne karşı bir saygının ifadesidir. Lâyikliğin Doğu ve Batıda gösterdiği özellikleri ele almadan önce bu iki âlemin içinde buldukları özel şartları belirtmekte büyük bir fayda vardır (9).

C) LÂYİKLİĞİN BATI VE DOĞUDA UYGULANMA ŞANSLARI

Batıda din kurumunun kendine öz okulları, üniversiteleri ve fikirlerini yayan organları vardır. Yine bu kurumu malî yönden ayakta tutan gelir kaynakları vardır. Yüzyıllardan beri devam eden gelenekleri ve yetişmiş din adamları vardır. Bütün bu şartlar lâyiklik ilkesinin kurulmasına, Devlet ve din kurumlarının bağımsızlıklarına hizmet etmiştir. Doğuda bu şartların bir kısmı yoktur. Bir takım şartlar da toplumsal ve siyasal sebebler yüzünden kaldırılmış veya yasak edilmiştir. Bugünkü Türkiyede Dinin özünden gelme bir ilke, batıda dinin koruyucusu olan ruhbanlığı saf dışı etmiştir Yukarıda da birazcık belirttiğimiz üzere İslâm'da ruhban yoktur Zamanında din öğrenimi yapan Medreseler kapanmış yerine anca kuzun yıllardan sonra İmam-Hatip okulları, İlahiyat Fakültesi ve İslâm enstitüleri açılmıştır. Bu bilim yuvaları gerek yeterli eleman bulma güçlüğü, gerek genel kültür seviyesinin bugünkü durumu ve gerekse geçmişteki kötü örneklerin baskısı altında ülküsel bir verimlilikle çalışmamaktadırlar. Düne kadar, hatta bugün bile, Din propogandası yapmak ve konusu din olan dernekleri kurmak sınırlandırılmış olduğundan şüpheler uyanmakta ve din için genişleme ve yayılma imkânları yalnızca câmilerdeki vaizlere, dinî ve ahlâkî konuşmalara hasredilmektedir.

Yapılmakta olan dinî yayınlar ise ya yetersiz ellerde bir yobazlık propagandası olmakta yahut din hayatında uzun yıllar boş kalan alanda din damgasını taşıdığından dolayı rağbet görmektedir. Gerçekte bunların çoğu toplum ve birliğimiz için zararlı yayınlardır. Bundan İlahiyat Fakültesinin ağır başlı yayınlarını ayrı tutmak gerekir.

Devlet karışmamak ve incitmek titizliği içinde bu gibi seviyesiz yayınları hoş görmektir. Halbuki özgür bir yayın ve irşat kurulu, Devletten daha yetkili olarak bu gibi yanlışlıkları önleyebilir. Yine bu kurul toplumda ayırıcı, dinde karıştırıcı ve medeniyet âleminde utandırıcı dercede seviyesiz yayınları denetliyebilir.

9) Prof.Enver Ziya Karal,Lâyiklik adlı anonim kitapta Devrim ve Lâyiklik makalesi, Sayfa 67 (Lâyiklik).

Batıda Lâyikliğin önemli bir şartlı ve temelli bir dayanağı olan mâlî kaynak bizde yalnızca Devlet bütçesinden sağlanmaktadır. Bu hem din ve devlet ayırımına hemde dinin bağımsızlığı İlkesine aykırıdır. Zira nasıl başkasının parasıyla geçinen bir kimsenin bağımsızlığı söz konusu olmazsa devletin yardımıyla geçinen bir kurumun da bağımsızlığı kağıt üzerinde kalır.

Batıda kilisenin yararlandığı malî kaynaklar memleketimizde önceleri vardı ve bugün de vardır. Evkaf idaresi dindaşların bağışlarıyla kurulmuştur. Devlet bütçe gerekleri dolayısıyla bunları yönetimine almıştı. Bu O zaman için doğru bir yoldu. Fakat bugün bunu kurulacak olan din kurumuna geçirerek yalnızca malî yönden bir devlet deneti ile yetinilebilir Bu arada ihtiyaç fazlalarının tekrar kamusal kurumlara iadesi ve bağışlanması pekâlâ mümkündür. Böyle yapılırsa din kurumu kendi malî kaynaklarına dayanarak daha verimli çalışmanın yolunu bulur. Sosyolojik bakımdan dinin en önde gelen görevi, toplum fertlerini birbirine yaklaştırma kaynaştırma ve birleştirme olduğuna göre memleketteki azınlıklara karşı ve hatta başka dinlere karşı daha tatlı davranılabilir. Böylece toplulumuzda ayırıcı, kırıcı ve inkârcı bir dini tutum yerine birleştirici, hoşgörücü ve insanlık ülkülerine bağlı bir din hayatı başlar. Kısacası, memleketimizde lâyikliğin iyice yerleşmesi, iyi ve yeterli din adamları yetiştirmeye ve bunlar yetişinceye kadar hafif bir devlet denetiminin devamına, dini öğretim, yayım ve irşatları güzece ayarlamaya ve din kurumunu, kutsallığı ve yüceliğiyle orantılı, malî imkanlara kavuşturmaya bağlıdır.

II. TARİH BOYUNCA LÂYİKLİĞİN GELİŞMESİ

Eğer lâyiklik önceden kabul edilen tabiat üstü ve dinî olaylardan âri bir alanı araştırmaya teşebbüs şeklinde tanımlanacaksa bunun modern kökünü batı Avrupanın orta çağ sonlarında aramak gerekir. İskolastikler, din ile bilim arasında belirtilen farkı vahye dayanan kelâme yer vermekle beraber, insan aklının kabul ettiği gerçekler üzerinde duran ve yalnızca fizik bilgiyi değil, Tanrı hakkında metafizik bilgiyi de kapsayan geniş bir felsefeye veya tabii teolojiye götürürler. Her ne kadar Akinalı Thomas Okulu, aklı imam için bir başlangıç sayarak rasyonel bilgi ve vahiy arasındaki gelişmeyi en aşağı hadde indirmişse de bütün iman doktrinlerinin, aklın alamıyacağı tezat (çelişme) larla dolu olduğu hakkında Duns Scotus ve Ockam'ın ileri sürüldüğü daha esaslı görüşlerle, aklın tabiat üstü âlemde değil, fakat gerçekleşmesi mümkün bir âlemde çalıştığını açıklamıştır. Bundan dolayı nominalistlere göre insan aklının erişebileceği bilgi ile dinî otoritelerin gerçek diye iddia ettikleri iman arasında bir sınır çizmek gerekirdi. Mes'ele, St. Thomas'ta olduğu gibi tabii teoloji ile vahye dayanan teoloji arasında bir derece farklı olmaktan çıkmış ve teoloji ile bilim arasındaki çeşit ve cins farkına inhisar etmişti. İmanla bilim arasındaki fark, protestanlığın kurucusu Luther tarafından yeni ve hatta daha önemli bir şekilde ifade edildi. Luther, dinin, kurtuluş arayan fertle İsanın tarif ettiği Tanrı arasında bir münasebet olduğunu kabul ederek bütün bilgileri ve hatta tabiat üstü olayları ve Tanrı hakkında fizik ötesi bilgiyi dini hayattan hariç tuttu.

Rasyonalist nazariyenin ibhamından kurtulmaya çalışan din ile, dinî ön yargıları bertaraf etmek gereğini duyan bilimsel görüşler arasında gittikçe artan fikir ayrılıkları, çağdaş ilmin gelişmesine bir zemin hazırlamıştır. Kuzey Avrupanın muhtelif ülkelerinde reform hareketlerinin başarısı, rasyonalizmin kabul etmediği imanı kıvamlı kılmaya hizmet ederken, Duns Scotus ve Ockham'ın daha önce sömük olarak gösterdikleri aklî esaslara göre araştırma yolu, İtalyan Rönesansının bilgin ve felsefecileri tarafından çok ileri bir merhaleye kadar geliştirildi. Bunların, doğrudan doğruya tabiat ve insanla ilgili çok yönlü olaylara karşı gösterdikleri yorulmak bilmeyen ilgi, öbür dünya işlerine dalmamanın ve dinî inançların zayıf-

lmasına sebep olmuştur. Ancak Rönesansın büyük hizmetlerine rağmen lâikliğin ilerleme ve gelişmesi 17. yüzyıla kadar gereği gibi selâbet bulmamıştı. Dekart, Hobbes, Spinoza ve Leibniz'in şümullü metafizik sistemleri, kâinatın gerçek portresini bilimsel ilkeler üzerinde kurmak konusunda ilk esaslı teşebbüslerdir. Bu türlü araştırmayı devam ettirmek ve genişletmek amacıyla 18.ci yüzyıl lâikliğin önemini metafizik terimlerle açıklamaktan ziyade onu yavaş yavaş bilimin daha çok tecrübeye dayanan kesin ve pratik sonuçlarıyla belirtmeye çalıştı. Bilimin sınırlarını bu şekilde derece derece genişletmek çabası, tam ifadesini Didero ve D'Alambert'in Ansiklopedisi (Encyclopédie de Diderot et d'Alembert)nde buldu.

Eğer lâiyklik, felsefî anlamda teolojiye ait ve netice itibarile metafizik ile ilgili mutlak ve evrensel görüşlerin aleyhine bir ayaklanma şeklinde yorumlanabilirse aynı hareket sosyal ve siyasal kurumlar için de varittir. Akınalı Thomas. Devleti en iyi şekilde bile olumsuz bir kurum olarak gören St. Augustinin geleneksel görüşünden ayrılarak bunun tam aksine, devlete olumlu görevler verildiğini iddia etti. Bu görevler, öbür dünyada kurtuluş için gerekli olan özel şartları bu dünyada devam ettirmektir. Bundan başka, Egemenlik (İmperium) ile ruhbanlık (Sacerdotium) arasında uzayıp giden çatışmanın son safhalarında Dante gibi bir takım lâiyk eğilimli düşünürler hükümdarın iktidarı yalnızca kendi hükümlerine hak için kullanmağa yetkili olduğu tezini ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber, genel olarak Orta Çağın sonuna kadar geçerlikte olan düşünceye göre Kilise insanlığın ebedî refahı üzerindeki mutlak koruyuculuk yetkisine dayanarak, sadece insanların yer yüzündeki geçici varlığını düzenleyen Devlete nazaran bir önceliğe hak kazanmıştı.

Felsefe alanında olduğu kadar siyaset alanında da Rönesans lâiylik doğrultusunda yeni bir aşamaya işaret sayılır. Buna Karşılık reform hareketi, kilise ve öbür dünya inançlarıyla ilgili eski durumları devam ettirmek eğilimini göstermiştir. Machiavelli(Makyavel)ve onun pek çok sayıdaki öğrencileri hükümdarın Devleti kendi kanunlarına göre yönetmek konusundaki ödevini kuvvetle belirttikleri halde Lüter(Luther),dünya kurumlarının din kurumlarına bağlı olmasını, Kalven(Calvin) ise Eski Sözleşme örneklerine göre Teokratik bir yönetim tipini yeniden kurup canlandırma gereğini ileri sürmüştü. 17. inci yüzyılın, gerek siyasî ve gerekse metafizik sistemlerinde üstün gelen nitelik lâiylik idi. Bu doğrultuda en büyük kuvvet Stoacılarca tutulan ve desteklenen TABİİ HUKUK'UN Althusius, Grotius ve Hobbes tarafından canlandırılması ve sistemli olarak geliştirilmesidir. Yeni rasyonalist yorumlara göre Devletin varlık sebebi ve görevi Deney Üstü(Transcendantal) ve kendi gerçekliğini aşkın olmaktan daha çok, özüne ayrılmaz ve kopmaz bağlarla bağlı içkin(Immanent) tertimlerle anlatılır ve nitelendirilir. Böylece. Evrensel Kilise anlayışını karşılamak üzere, ortaya çıkan Orta Çağın Eski Evrensel İmparatorluk doktrini yerine, bağımsız egemen devlet görüşü doğmuştur. Evrensellik niteliği taşıyan Tabii Hukuk, özel bir takım amaçlar güden Devlet tarafından ortaya atılmış ve kullanılmıştır. Şüphesiz bu özel amaçlar Kilise devletinin amaçlarına açıkça aykırı idi. Bununla beraber bu ulusal amaçlar rasyonel olan siyasî ilkelerin bugünkü uygulamalarında sonuçlandırıcı etkenlerdir. Bu anlamda özel bir siyasî sisteme uyarlanmasında, bu ilkeler bazı değişiklikler gösterir. Bu yeni görüş Montesquieu ile siyasî izafilik konusunda meydana çıkmıştırki bu izafilik teolojik iddialarla taban tabana zıttır. Zira Teoloji mutlak ve evrensel gerçeği iddia ettiği halde siyasî formüller, ancak bu mutlak ve evrensel gerçeğin değişen çeşitlerini nazara alır ve o süre içinde geçerlikte kalır. böylece metafizik bir tabii kanun devrinden sonra lâiyliğin tesir ve kuvveti, orta çağ düşüncesinin bir özelliği olan evrensel formülü reddetmiş ve en açık metotlara güvenerek ferdi olayları anlamaya ve toplum me'elelerinde daha özel bir araştırmaya yönelmiştir

Bu infiratchılığın yanı başında 18. inci yüzyılın ikinci yarısında AYDINLANMA DEVRİ (Siècle de Lumières) diye bilinen evrensellik(Universalisme)in yeni bir lâiyk tipi meydana çıktı. İnsanlık âlemi aynı amaçları güden ve aynı çevre şartlarının etkisi altında gelişen bir birlik

olarak düşünülmemekte idi. Bu insanî felsefenin temelleri üzerinde sistematik fikir ve değerlerle 17.inci yüzyılın Tabii Kanun doktrinleri gelişmiştir. Bu fikir ve değerler bütün dünyada uygulanabilen ve bütün uluslarda geçerliği olan bir takım hukuk ilkelerinden çıkmıştır. Bu hukuk, insanî evrenselliğin (universalisme Humanitaire) 19.cu yüzyılda sosyalist teorilerde ve özellikle proleteryanın uluslararası bir doğrultuda çalışan ve bütün insanlığı içine alan bir teşkilât kurma teşebbüsünde devam edegelmiştir. Aynı zamanda uluslar arasındaki temel eşitsizlik ve kaçınılmaz yarışma (rekabet) larla ilgili relativist doktrinleriyle, Fransız devriminden beri gün geçtikçe önem kazanan milliyetçilik teorileri üzerindeki etkisini devam ettirmiştir.

Gerek bilimsel ve aklı ve gerekse siyasî yönlerinde lâiyikliğin geçirdiği çeşitli evrelerle muhtelif memleketlerde ortaya çıkan lâiyik gruplar ve bu sürecin içinde meydana geldiği değişik şekillerin sosyolojik terimlerle bağlanmış olması gerekir. Layik kimse ile rahip statüleri arasında kilise bakımından mevcut olan ayırımın menşei Akınalı Thomas'tan 13.cü yüzyıl papalarına kadar çıkar. Rahip (clerc), kilise doktrinini öğreticisi ve yorumcusu olarak, iş icabı, dinin akidelerini bilmekte çok yetkili olmak zorunda idi. Bu ise rahip olmayan bir kimse için en az aranan bir niteliktir. Böyle bir kimseden din konusunda gereğinden fazla bir şey beklenmiyordu. Lâiyik kişinin (Laic) mensup olduğu dinle ilgili doğmalarının esaslarını bir az bildiği ve kendi kavrayışını aşan diğer konularda da kilise ve cemaatin söylediklerine kulak verip onlara kapalıca bağlandığı müddetçe bir şikâyet söz konusu olmazdı. Ruhban dan olmayan kimsenin din konularında nisbeten yetersiz olması bağışlanırdı.

Bu durum reform hareketiyle kökten değişmiş bulunuyordu. Bir yandan kilise doktrininin, kutsal kitap ve onun resmi bildirisine hasredilmesiyle din orta çapta bir lâiyik kişinin anlayacağı şekilde lüzumsuz geleneklerden ayıklanmıştı. Öte yandan kutsallama törenleri (sacraments) üzerinde ruhban tekelciliği kökünden yokedilmişti. Kilise nass'ları üzerindeki yorumun özel toplum gruplarından alınarak cemaata geri verilmesi gereği Kalven sisteminde (calvinisme) açıkca belirtilmişti. Kalven imân erkânında (Articles de foi) cemaat üyelerinin her birine tam ve açık bir bilgi edinmeyi emrediyordu. Bu konudaki katolik ve protestan karşıtlığı, reforma muhalif olan harekette kendini gösterir. Nitekim bir Jezvit râhibi olan Suarez, din adamı olmayan kimselerin doktrinde üstünkörü bir bilgi edinmesini yeter saymaktadır.

Kilisenin ruhban olmayan zümrelere karşı takındığı tutumların birbirini tutmaması ve çoğu zaman bir birine zıt olması yüzünden protestan memleketlerdeki lâiyiklik, şekil yönünden, katolik memleketlerinkinden farklıdır. Protestan memleketlerde lâiyikliğin yeni bir tipi gelişmiştir. Buralarda Lâiyik bir kimse Eski Sözleşme dotrinlerinin etkisini devam ettirmeye çalışır. Burada dinî cemaatin bir üyesi günlük hayata bir yurttaş gibi ve toplumun bir üyesi olarak, katılmaktadır. Toplum ve din ülkelerini özdeş kılma işi başlangıçta lâiyikliğin gelişmesini geciktirmiştir. Bununla beraber az sonra çeşitli mezhep ve dinler arasındaki sert çatışma, takışma ve savaşmaların bir sonucu olarak, mensup oldukları kilise ne olursa olsun, bütün vatandaşların üzerinde uyuştukları konularda siyasî otoritenin, bazı esasları denetlemesi zorunlu bir hal aldı. Bazı durumlarda bu temel unsurlar, Tabii Hukuka dayanan toplumun felsefî teorisinde bulunmuş; başka hallerde ise bunlar tabii bir *deistik dinde* (10) yahut bütün hiristiyan kiliselerinin kabul edeceği hiristiyanlığın aklileştirilmiş bir şeklinde bulunmuştur. Grocyus (Grotius) bir takım hukuk ilkelerini geliştirmişti. Yazar bu ilkelerin dinî inançlardan uzak olarak doğru olduklarını ve bir geçerlik taşıdıklarını iddia etmişti. Herbert Cherbury evrensel nitelikte bir rasyonel din için açık ve kesin bir ölçüt (kıstas) bulmuştu. Almanyada Sebastian Franck ve Hollandada Coornhert hiristiyan akidesi (inancı) ile Ahlak ilkelerini birinden ayırma-ya çalışmışlardır. Denenmiş olan uzlaştırma tiplerinin hepsinde aynı bütünün parçaları vardır.

10) Deizm, teizmin karşıtı olup vahyi reddederek yalnızca Tanrının varlığına ve tabii dine inanır; Ruso gibi.

Özellikle Rönesans Hümanizması (Humanisme de la Renaissance), stoacıların Tabii Kanunları ve Erasım'ın hristiyanlık görüşü, ilkönce, bir ahlâk sistemi olarak görülmüştü. Bu çeşitli parçaları tekparça bir düzen içinde birleştiren Locke bu konuda uygulanabilen bir anlaşma alanı bulabilmişti. Locke'un halefleri üstadlarının gittiği yolu izlemişlerdir. İncilin gerçek anlamının evrensel nitelikteki Tabii Hukuku isbat etmekte saklı olduğu hakkındaki esas önermeyi ele alan Locke'un halefleri gerçekten bir dinî hoşgörülük zihniyetini geliştirmişlerdir. Bu hoşgörülük mezheplerin yan yana ve ortaklaşa bir barış havası içinde çalışmalarına yol vermekle kalmamış aynı zamanda bu hoş görülük hristiyan olmayan dinlere de teşmil edilmişti.

Fransa, daha aşağı bir derecede olmakla beraber, başka katolik memleketlerinden farklı bir yol tutulmuştur. İngiliz layiği (Layman) mezhebî kanaatlarını kendileriyle yeni bir Burjuva Ekonomisi çerçevesinde işbirliği yapmak zorunda kaldıkları diğer mezhep temsilcilerini gücendirmeyecek derecede hafiflettiği halde Fransız layiği kendisini tanımayan bir politikaya bağlı kilise içinde ta başlangıçta çok hayati bir rol oynamayı hedef tutmuştu. Böylece Fransız layiği *Jansenist* hareketinde (11) yer almış olup 17. ve 18. yüzyılın başında ortaya çıkan çok şiddetli teolojik çatışmalara büyük bir saldırganlıkla katılmıştır. Bununla beraber katolik kilisesi, amatör için olduğu kadar iyi eğitim görmüş rahip için de kolayca anlaşılabilir ve kavranabilir bir takım doktrinleri kabulden çekinmiştir. Açık olan inaklar yavaş yavaş gelişir ve pürüzleri gider. Fakat kilisenin mutlak yetki ve otoritesi altında bulunması gereken inakların kapalı olan özü çok kutsal (Sacro-saint) sayılırdı. Bu şartlar altında bir katolik layiği için gidilecek biricik yol, problem ve faaliyetlerini kilisenin yargı yetkisi olmayan bir alana nakletmekten ibaretti. Bir Mezhep taraftar ve mensubunun lâyük hayatta dinî inanışlarını devam ettirdiği İngiltere ve başka protestan memleketlerde olduğu gibi katolik memleketlerde dünya ve din işleri ayırım ve ikiliği henüz çözülmemiş olduğundan kendini zorla kabul ettiren katolik ülkelerin lâyük insanı yönünü toplumsal ve siyasal alana çevirmiştir. Katolik kilisesi, teolojik mes'elelere papaz olmayanların katılmasını hoş görmediğinden Lâyük kimseler de rühban sınıfının lâyük işlere katılmasını sıkı bir şekilde önlemiş ve yasak etmişlerdir. Son bir ayarlama ile lâyük kişiler dünya işlerinin görüşülmesinde teolojik nitelikteki önsel yargılara başvurmayı reddederler. Fransada lâyükliğin gelişmesi, teoloji ve rühban aleyhtarlığı bakımından orta sınıfın kalkınmasıyla ikiz gitmektedir. Kültürlü Burjuva sınıfı, lâyük kimseler olarak kilisede kendileri için bir yer bulamadıklarından ve kilise doktrininin sıkı disiplinine dayanamadıklarından kiliseyi toptan terk etmişlerdir. Böylece Fransız Lâyükleri geleneklere bağlı din adamlarının inançlarına gün geçtikçe şiddeti artan bir saldırganlığın öncüleri olmuşlardır. Kilise bir dereceye kadar iki alana değgin görüşleri bilinçli olarak devamlı kılmak üzere bu türlü lâyük hareketleri hoşgörebilir. Fakat yeni lâyük grupların kilise inaklarına saygı göstermek niyetinde olmadıkları ve lâyük bilimin dinî gelenekler, inanç ve inaklar ve vahiyler üzerinde şüpheler uyandırmış olduğundan çatışma ve anlaşmazlık kaçınılmaz bir hal aldı. Eleştirme metotlarını kullanmada lâyüklerin sağladıkları büyük kolaylık ve açıklık sayesinde hristiyanlık faraziyeleri, gayri şahsi felsefe soyûtlamaları içinde yavaş yavaş zayıflamaktadır. Kilise ve dinî otorite lâyükliğin bütün düşünce ve iş alanlarına yayılmasını önliyecek durumda değildi. Bununla beraber lâyükliğin saldırgan bir tutum takınmadığı yerlerde bile kilisenin durumu zayıflamış ve şöhreti gölgelenmişti. Kilisenin tanrısal bir tekel kurduğu geleneksel öbür dünya fikri zamanla anlamını kaybetmişti.

Yabancı çevrelerde metafizik ve teolojik şekillerden ayırt edilen bu türlü lâyükliğin yayılması hayatta doğrudan doğruya tahkik ve tatbiki mümkün olan unsurlar üzerinde tekeli bir etki yapar. Fontenelle, Montesquieu ve Helvétius gibi realist filozoflar, deneysel alandaki

11) Jansenizm. Katolik papazı Jansenius'un kaderi tanıyan ve cuz'î iradeyi kökünden inkâr eden mezhep akidesi.

araştırmaları doğrularak, kilisece öbür dünya konusunda teklif edilen tip etrafında toplanan idealizm ve utopia'yı konu dışına atmışlardır. Fakat bunlar bu realist lâiklikle yan yana ve dinle aynı nitelikte olan bir takım eski Ülküsel elemanları lâik alanda devam ettirmek eğilimini geliştirmişlerdir. Fransız devriminden önceki yıllarda olgunlaşan ve bu tarihte başlayarak bütün dünyaya yayılan dünyevî idealizmin bu tipi eski çağ filozoflarından gelmektedir. Bu filozoflar mutlak bir tabii hukuk ortaya atmışlardır. Bu Tabii hukuk başlangıçta her yerde geçerlik sağlamışsa da mevzu hukukun(yani bir devlet tarafından konulan hukuk) hükümleriyle uzun zamandanberi kösteklenmiş ve değiştirilmişlerdir. Katolik kilisesi bu doktrini Stoacı şeklele ele alarak bundaki bazı aykırılıklara işaret etmiştir. Bu aykırılıkları, dünyada mevcut olan kurumlarla aslı suç konusunda uygulanan salt tabii hukuk arasındaki bütün safahalarda gözlemek mümkündür. Fakat Çağdaş hayatta aslı suç kavramı önemini kaybetmiş ve layik zümre ile Jezvitler gibi nüfuzlu ve güçlü kilise grupları arasında daha dengeli bir tabii düzen(Ordre naturel) başlamıştır. Rousseau ve Mabley'in ellerinde tabii hukuk doktrinleri Fransız Devriminin önderleri ve siyasî yazarları üzerinde derin bir etki yaparak devrimci ve bozguncu bir önem kazanmıştır.

Fransız Devriminin önder ve peygamberlerince ilan edildiği üzere insan ve toplum mutluluğunun ülküsü yalnız Fransız Burjuvazisine değil, aynı zamanda bütün memleketlerdeki büyük gruplara bir biçim vermekte ve örneklik yapmakta devam etti. Katolikler kadar protestanlar da aydın metotlarla bu dünya için en büyük toplumsal adalet ve esenliği kurmayı kararlaştırdılar. İdealizmin bu lâikleşmiş kuvveti büyük ölçüde bilimle sıkı bağlan tısından ileri gelir. Bilimsel ve toplumsal lâikliğin birleşmesinde harcanan çabalar orta çağdan beri gittikçe artan bir hızla mantıkî olan en yüksek derecesini bulmuştur.

III. BATI DÜNYASINDA LÂİKLİĞİ DOĞURAN OLAYLAR

Yukarıdaki açıklamalardan 18. yüzyıla gelinceye kadar Devletin dinî bir temele bağlanmış olduğu anlaşılıyor. Hükümdar nazari olarak yetkisini doğrudan doğruya Tanrıdan aldığı için ancak ona karşı sorumludur. Zira bütün güç Tanrıdadır(Omnis Potestas a Dei). Devletin resmî dininde olmıyanlar için siyasî bir hak tanımazdı. İngiltere ve Prusya bir dereceye kadar özgür ülkelerdi.

Buna rağmen genel manzara yukarıdaki şemada olduğu gibiydi. Lâikliğin gelişmesi bakımından 18. yüzyılın ikinci yarısı çok ilgi çekicidir. Lâiklik konusunda biri Amerika, Ötekisi Fransada patlak veren iki büyük devrimden söz açmak gerekir. Rönesansın sanat ve bilimde, reformun ise din ve siyasette yapmış olduğu değişmeleri bu iki Devrim siyaset ve Devlet anlayışında yapmış ve gerçekleştirmiştir. Çağımızın kutsal bir ilkesi sayılan Lâiklik asıl kuvvet ve kaynağını bu iki olaydan almıştır. Şimdi bunlara kısaca bir göz atalım:

A) AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNDEKİ DEVRİM ANLAYIŞI:

Bu memleketteki Devrim, bağımsızlık savaşı ve anayasa çalışmaları olarak gözükmektedir. Burada Devrimlerin bütün yönlerini açıklamak söz konusu değildir. Sadece lâiklik ve din özgürlüğü ile ilgili değişmeler ele alınacaktır. Bunlar 1776 yılında yayınlanmış olan İnsan Hakları Beyannamesinden ilhâm alırlar. Fransızlar buna (Déclaration des droits de l'homme), anglosaksonlar (Human Rights) derler. Amerikan Anayasasının dinle ilgili maddeleri şunlardır:

I Parlamento bir din kurmak veya din özgürlüğünü kaldırmak için kanun yapamaz. (Anayasa Ek. Madde I.). Bu hüküm Fedaral Hükümet kadar sayısı 49 u bulan Federe devletleri de bağlar.

2 — Din veya Tanrıya borçlu olduğumuz ödev ve bunun yerine getirilmesi kuvvet veya şiddetle değil, akıl ve kanaatla idare edilebilir. Her kes eşit bir tarzda vicdanının emrettiği gibi dinin gereğini yapmak özgürlüğüne mâliktir.

3 — Amerikan kongresi hiçbir zaman bir dini hakim din olarak ilan edemez, ve herhangi bir dinin ibâdet ve dinî törenlerinin serbestçe yapılmasını yasak eden bir kanun yayınlamaz. (Bu son madde Jefferson'un tesiriyle konmuştur.)

Burada insan hakları beyannamesi ile Anayasa maddeleri o kadar açıktır ki hiçbir yorumu gerektirmez.

B) 1789 FRANSIZ DEVRİMİ

Fransız Devrimi bir çok yönlerden konuyu ilgilendirir. Bu bakımdan üzerinde durulmağa değer. Zira bu Devrimden lâyik bir din anlayışı ve Anayasaya bağlı bir devlet düzeni doğmuştur. Gerçi Amerika bu işlere Fransadan daha önce başlamış, Hatta İngiltere bu konuda çok tipik uygulamalar yapmış ise de Toplum ve siyaset alanında dünya ölçüsündeki değişimleri Fransız Devrimine borçluyuz.

Devrimden önce Fransada *devlet kiralcı, hükümet dinci ve memleket anayasasızdı*. Kıral yetkilerini Tanrıdan aldığı savunur ve rühbana dayanırdı. Bazı kırallar "devlet benim (L'Etat c'est moi) diyecek kadar aşırı iddialara girişmişlerdi. Devlet otoritesinin karşısında en güçlü kurum papazların kurduğu din dernekleriydi. Bu derneklere batı dilinde (Congrégation) derler. Bunlar medenî hukukta rastlanan cemiyet ve derneklere farklı idiler. Bu derneklere giren üyeler başka derneklere farklı olarak bir adak-(voeu) adarlar. üye derneğe girmekle ya iffet, ya fakirlik yahut bağlılık nezrederdi. Zengin derneğe girmekle varını yoğunu ona bırakır; yoksul ise bütün varlığıyla derneğe bağlanır ve kilisenin bir kölesi olurdu. Bu yol derneği hem zenginleştiriyor, hem de kuvvetlendiriyordu. Böylece devrim arifesinde karşıt kuvvetler olarak (Kırallık ve din dernekleri bulunmakta) idi

Fransada bir de sınıfları temsil eden meclis vardı ki bunun adı *Sınıflar Meclisi* (Etats Généraux) idi. Bu meclis olağan üstü veya vergi koymak için kırallın çağrısıyla toplanırdı. XVI. Luis 1789 tarihinde bu meclisi topladı. Meclis, papaz, avukat, öğretmen, asilzâde gibi renk renk üyelerden kurulmakla beraber aralarında iki konuda fikir birliği vardı. Bir kere, hepsi kırallın keyfî davranış ve yolsuzluklarından şikayet ediyorlardı. Bu yönden üyelerin hemen hepsi kıral ve yönetim aleyhtarı idiler. ikinci olarak XVIII.yüzyılın yüzünü ağartan büyük filozofların hak, özgürlük ve eşitlik konusundaki fikirlerini benimsemişlerdi. Kıral durumu anlayınca meclisi dağıtmak istedi. Bu sırada Mirabeau ateşli bir hitabesiyle haberi getirene, millet iradesiyle toplandıklarından kendilerini ancak süngü kuvvetinin çıkarabileceğini hatırlatarak kafa tuttu. Bunun üzerine Meclis işi ele aldı (12)

Meclis her şeyden önce memlekete bir ana yasa vermek amacıyla idi. Bu sebeple kurucular meclisi (Assemblée Constituante) adını aldı. Meclis anayasadan önce 3 kasım 1789 tarihli *insan ve yurttaş hakları beyannamesini* (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen) yayınladı. Bu beyannamenin bir çok yönleri vardır. Bunlardan biri de bizi ilgilendiren din konusudur (13)

Kanun hükümleriyle sağlanmış olan kamu düzenini bozmamak şartıyla hiçbir kimse, dinî de olsa, kanaatlarından dolayı tetirgin edilmemelidir (Nul ne doit être inquieté pour ses opinions, même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la loi.) Fransadaki bu hareket iki cepheli idi. Bir yandan kırallığa karşı bir ayaklanma, öte yandan rühbana ve dolayısıyla papaya ve onun nüfuzuna karşı bir rest çekmekti. Kıral bu durumu hiç bir yolla önleyemediği gibi kaçarken de yakalandı ve idam edildi: Devrim sırasında bir çok suçsuz kimselerin kanları akıtıldı. Devrimciler bu sırada bayağı kana susamışlardı. O kadar ki bunlardan birisi mezar taşına şu sözleri Kazdırmıştı: Yolcu benim ölümüne ağlama, çünkü ben sağ olsaydım sen ölecektin (Passant ne pleure pas ma mort, si j'é-

12) Mirabeau haberciye şöyle söylemişti: Allez dire à votre maître que nous sommes ici par la volonté du peuple et nous n'en sortirons que par la force des baïonnettes".

13) Bak. Petit dictionnaire Dalloz "Déclaration des droits de l'homme et du citoyen" maddesi.

tais vivant tu serais mort.) Kurucular meclisinin ilk işi rühbanı bir sivil teşekkül (Constitution civile du clergé) haline sokmak oldu. Bunun için 88 maddelik bir kararname çıkarıldı. Bu kararnameye göre papazlar memurlaştırılmakta idi. Papazlar öteki memurlar gibi seçimle atanacaklardı. Bu seçimleri iki metropolit kontrol edecekti. Metropolitin kararı sivil mahkemelerde son olarak hükme bağlanacaktı. Seçimi yapacaklar arasında protestanlar bulunduğu gibi yahudiler bile vardı. Rühbanın aylıkları da bir kararnameye bağlanmıştı. Fakat bu seçimin onanması işlerinde papanın sözü bile geçmiyordu. Kurucular meclisinin aldığı bu kararlar tarafsız bir gözle incelenecek olursa bunlara toplumsal ve hukukî yönlerden takılabılır. Toplumsal yönden, meclisin gösterdiği bu tepki normal sınırları aşmış ve devrimcileri saldırgan bir duruma getirmişti. Hukukî bakımdan da işte aykırılık vardı, zira meclisin aldığı karar kilise hukukuna (Droit canonique) aykırı idi. Bundan başka Birinci François ile papa arasında yapılmış olan konkordato iki taraflı olduğundan, hükümleri devletler hukuku gerekimlerine göre, ancak iki tarafın iradeleriyle değiştirilebilirdi. Halbuki kurucular meclisi bunu tek taraflı olarak bozmuştu Rühbanın büyük çoğunluğu meclisin bu kararını tanımak istemediler. Meclis rühban muhalefetini yenmek için devlete sadakat ve bağlılık yeminini mecburi kıldı. (14) Bunun üzerine, papazların bir kısmı, işleri bıraktığından bir çok kiliseler papazsız kaldı. Bu hareket Fransaya öz saldırgan lâyıklık diye vasıflandıracağımız hareketin önemli ve tipik bir aşamasıdır. Kurucular meclisi bir anayasa yaptıktan sonra dağılmıştı. Yerine kanun koyucular meclisi (Assemblée Législative) geldi. Bu da yerini daha geniş bir anayasa yapmak üzere konvansiyon meclisine (Convention nationale) bıraktı. Konvansiyon, geniş bir anayasa yaptı. fakat bu uygulanmadı. Bu arada devrim de almış yürümüştü. Kan gövdeyi götürüyordu. Ünlü bir general bu durumdan yararlandı. Napolyon İdareyi ele aldıktan sonra ilk önce papalık makamıyla anlaşarak 1802 tarihinde bir konkordato imzaladı. Böylece Napolyon ilk meclisin attığı adımı geri almış ve nüfuzunu arttırmak amacını gütmüştü. ikinci aşamada Napolyon kendine uygun bir anayasa yaptırdı. Fakat artık durumun değiştiğini kendisi de anlamış olacaktı yapılan anayasada Fransanın resmi dini, katoliktir cümlesi yerine Fransada çoğunluğun dini katoliktir maddesini koydurdu. Napolyon'un bu hareketi gerici ve geriletici bir hareket olarak vasıflandırılabilir. Konkordato rejimi Fransada din ve kilisenin ayrılması hakkındaki 1905 tarihli kanuna kadar devam etmiştir. Napolyondan sonra yine tahta Burbon hanedanından XVIII. Louis gelmişti. Fakat durum o kadar değişmişti ki eskiye dönmeyi ne memleket hazmedecek durumda idi ne de böyle bir şey meclisten geçebilirdi. Nitekim Napolyon anayasası yerine yapılan anayasada dinin katolik olacağı açıklanmakla beraber aynı anayasanın beşinci maddesinde herkesin dinini eşit bir özgürlükle taşıyacağı ve tören yapmak için aynı himayeyi göreceği belirtiliyordu. O kadar ki X Charles'dan sonra gelen Orléan hanedanından Louis Philipe ilan ettiği yeni anayasadan devlet dini ile ilgili sözleri bile çıkarmıştı. Böylece lâyıklık anlayışı ve vicdan özgürlüğü artık kağıttan kalplere dökülmüş ve benimsenmişti.

1848 de kurulan II. Cumhuriyet ve 1871 de kurulan III. Cumhuriyette lâyıklık ilkesinde sürekli ilerlemeler görülmüştür. Yalnız meclisler değil, bilginlerde bu alanda bazı düşünceler ortaya atılmış ve ilkeyi savunmuşlardı. III. cumhuriyette en fazla bu konu üzerinde duran devlet adamı ünlü hatip Gambetta'dır. Jules Simon, Jules Ferry, Clémenceau, Emile Zola da bu aradadır.

C) DİN VE DEVLET AYRIMINA İLİŞKİN 9 ARALIK 1905 KANUNU

Bu gün uygulanmakta olan lâyıklık ilkesi kaynağını kilise ve devletin ayrımı üzerindeki Kanun (La loi sur la séparation des Eglises et de l'Etat) dan almaktadır. Bu kanun o zamana

14) Bağlılık veya sadakat yemini şöyle idi: Fransız yurttaşları bütünlüğünün egemenliğini tanıy ve Cumhuriyet kanunlarına itaat ve bağlılığı vaat ederim (Je reconnais que l'universalité des citoyens français est le souverain et Je promets obéissance et soumission aux Lois de la République)

kadar uygulanana gelen Napolyon konkordatosunu tek taraflı olarak feshediyordu. Bu kanunun çıkarılmasında iki türlü sebep vardı. (Uzak ve yakın sebebler) Katolik kilisesinin merkezleşmesi ve lâyikliğin gelişmesi uzak sebebler arasındadır. Katolik kilisesi Vatikan konsilinin deneti altında gün geçtikçe merkezleşen bir yol tutmuştu. Buna karşılık Fransada kamu hizmetleri gün geçtikçe lâyikleşmekte idi: Birbirine zıt olarak gelişen bu iki akım Fransaba din ve devlet ayırımına yol açmıştır. Fakat bu ayırımın asıl sebebini daha çok yakın olaylarda aramak gerekir. Yakın sebeplerin başında papanın cumhurbaşkanı Mr. Loubet'nin Romaya yapacağı geziyi protesto etmesidir. İkinci sebep, papalığın iki Fransız papazını istifaya zorlamasıdır (15).

Projenin rapörtörlüğünü yapan meşhur Aristide Briand bu yakın sebeplerin nazara alınmadığını o zaman şu sözlerle ifade etmişti: Kilisenin devletten ayrılmasını, siyasi kinlerimizi veya katolik düşmanlığımızı gidermek için değil, fakat muhtelif din mensupları arasında barışı sağlayacak olan yeğane rejimi kurmak için uygun bulmaktayız.

Bir çok tartışmalardan sonra bu tasarının bel kemiği olan iki ilke kabul edildi. *Birinci ilke*, kamu düzenine aykırı olmamak şartıyla cumhuriyetin din, vicdan ve tören özgürlüğünü garanti etmesidir; ikinci ilke cumhuriyetin hiç bir dini tanımaması, hiç bir dine yardım etmemesi ve hiç bir dine bütçesinden ödenek ayırmamasıdır.

Kanun çıktıktan sonra papa, II şubat 1905 tarihli şiddetli bir bildiri yayınladı. Bu bildiri de şu esaslar vardı: Din ve devlet ayırımı en büyük bir hatadır. Bu ayırım tanrıya hakaret sayılır. Bu ayırım tanrının kurmuş olduğu düzeni altüst eder. Ve son olarak bu ayırım dünyevi cemaatta da büyük zararlar verir (16).

Kanunun getirdiği yenilikler şöyle sıralanır:

- 1 — Devlet Hiçbir din tanımaz (La République ne reconnaît aucun culte).
- 2 — Din ile ilgili her türlü kamu teşkilatı kaldırılmıştır (Toute Organisation publique des cultes est supprimée)
- 3 — Kanun karşısında herkes gibi fert olan din adamları (Hademei hayrat) genel hükümlere bağılıdır. (Les ministres du culte, simples particuliers au regard de la loi sont soumis au droit commun).
- 4 — Devlet yardım bölümünden hiçbir dine para vermez (La République ne salarie aucun culte).
- 5 — Din törenlerinin açık olarak yapılması ve ibadet yerlerinin bakım ve giderlerinin sağlanması için din dernekleri kurulmuştur (Les associations cultuelles sont formées pour subvenir aux frais à l'entretien et à l'exercice public du culte)
- 6 — Kanun rühbana yalnızca ibadet yerlerini kullanma yetkisini verir
- 7 — Rühbana ait mallar kurulacak din derneklerine devredilir.
- 8 — Din Zabıtası (Polices des Cultes) kamu düzenine aykırı olmamak üzere her dinin gereklerini serbestçe yerine getirmeyi ve törenlere katılmayı sağlayacak hükümleri ihtiva eder.

Bir kısmını yukarıya aldığımız bu ilkeleri biraz deşince görülür ki Fransada kamu düzeni (ordre public) ne ilişkin sınırlamalar dışında her türlü ibadet ve törenlerin yapılması serbesttir. Devletin kendine öz bir dini yoktur. Hiçbir din genel bütçeden yardım görmez. Din bir kamu hizmeti olmadığı gibi din adamları da devlet memuru değildir. Devlet Dinlerin hepsine karşı eşit davranır. Kanun karşısında yalnızca eşit haklara malik yurttaşlar vardır. Yardımın tek istisnası, yatılı okul, hastahane ve hapishanelerdir. Belediye bütçesi, genel bütçeden sayılmadığı

15) Bak. A. Autin, *Lacit  et la libert  de conscience*, Paris, 1930, sayfa-176-178

16) Bak. A. Autin, aynı eser sayfa 178-181

için bu yoldan yapılan harcamalar kanuna aykırı değildir. Fransız Danıştay bu yolda içtihatla bulunmuştur.

Bu kanunun önemli noktalarından biri de din derneklerinin kurulabilmesidir. Her kilise bir dernek kurabilir. Bunlara din dernekleri (Associations cultuelles) denir. Dernekler birleşerek bir birlik meydana getirirler. Devlet kesin olarak din adamlarından elini çekmek suretiyle papa ya tam bir hareket serbesliği vermiştir. Bu kanunun başka önemli bir tarafı da Tören Zabıtasıdır. Eskiden katoliklik, protestanlık ve yahudilik kamu hizmetleri arasında idi ve bütçeden para alırlardı. Bunun dışında kalan dinler yasak edilmişti. Bunlar için hükümetten ayrıca izin almak icabediyordu. Bu türlü dinlerin mensupları ancak Danıştaydan geçen bir kararla Tapınak yaptırabilirlerdi. 1905 tarihli kanun bu sınırlama ve yasakları kaldırmıştır. Bugün Fransada tapınak yapmak serbesttir. 1907 tarihli kanun beyanname vermek yükümlülüğünü de kaldırmıştır. Kanuna göre rühban genel hükümlere bağlı idi. Çok yerinde olan bu esaslar, papaların hoşuna gitmedi ve bunları Konkordato anlaşmasının tek taraflı bozulması saydılar. Ancak 1924 yılında papa XI. Pie bir anlaşma teklif etti. Durum hükümetce incelenerek bir din statüsü kalmeye alındı. Statünün 5. ci maddesinde din derneklerinin görevi açıklanarak bu konuda papanın temsilcisine yetki tanındı. Derneğin adı da Association diocésaine diye değiştirildi. Fransız hükümeti bunu kabul etti. Bu dernek katolik kilisesinin Anayasasına göre papanın temsilcisi olan 5 papazın idaresi altında katolik dini törenlerini devam ettirmek ve giderlerini sağlamakla uğraşacaktı. 1960 yılında yayınlanan Dördüncü Cumhuriyet Anayasasının da lâiyklik ilkesini bir hareket noktası olarak almıştır. Vicdan ve din özgürlüğünün bir memlekette var olabilmesi için o memlekette her kesin istediği şeye inanması ve bunu dilediği şekilde açığa vurma yani vicdan ve tören yapma özgürlüğünün var olması, tapınak ve teferruatının serbestçe kurulabilmesi gereklidir. Fransa, 1905 ve 1907 kanunları ve 1924 tarihli din statüsü ile bu yola girmiş bulunmaktadır.

Bütün bunları özetlemek gerekirse 1905 kanunu ile

- 1 — Vicdan ve din özgürlüğü (Liberté de conscience et des cultes)
- 2 — Devletin din konusunda tarafsızlık ve lâiyklikği, (Neutralité religieuse et laïcité de l'Etat)
- 3 — Din bütçesinin kaldırılması, (Suppression du budget des cultes)
- 4 — Dinle ilgili olan kamusal kurumların yürürlükten kaldırılması, (Suppression des Etablissements publics du culte) esasları Fransada kanunlaşmış bulunuyordu. (17)

IV. TÜRKİYE CUMHURİYETİNDEKİ DURUM :

Ayrılaşma ve evrimleşme sonucu bütün değerlerin dinden ayrılarak bağımsızlık kazandıkları daha önce açıklanmıştı. Bu arada sanat, edebiyat, bilim, felsefe ve iktisatın dinden ayrıldığı bir gerçektir. Evrim zincirinde sıra *Devlet, Hukuk ve öğretimin* dini temellerden ayrılarak layikleşmesine gelmiştir. Bu arada dinin de kendine öz alana çekilerek bağımsızlık ve özgürlük kazandığı son yüz yılların bir niteliğidir.

Genel olarak Devletin lâiykleşmesi, eğemenliğin ulusa geçmesi, resmi Devlet dininin Anayasada yer almamış olması, genel Bütçeden din için bir ödenek ayrılmaması ve dinin bir kamu hizmeti sayılmaması gibi bazı ana ilkelere dayanır. Batıda gerçekleşmiş bulunan bu evrim, Türkiyede de izlenebilir. Gerçekten 20 Ocak 1921 tarihli ilk Cumhuriyet Anayasasından başlayarak 1924, 1928, 1937 ve nihayet 1961 anayasalarının hepsinde *Eğemenliğin Kayıtsız şartsız millette olduğu tekrarlanarak teokrasi yerine demokrasi kurulmuş ve böylece iktidar maddî bir gerçek olan*

17) Bak J. Eymand-Duvesnay, commentaire pratique sur la séparation des Eglises et de l'Etat, Paris. 1906 Sh. 1-20,

ulusal egemenliğine dayanmıştır. 1928 tarihli anayasa değişikliğinde Devletin resmî dini sözü anayasa metninden çıkarılmış, Vallahi şeklindeki dini yemin yerine Namusum üzerine and içerim formülü kabul edilmiş ve eski bir geleneğe göre anayasada yer almış olan “*Meclis Ahkâmı Şer’iyyeyi Tenfiz eder*” hükmü kaldırılmıştır. Bu şekilde Devletin bir aynası sayılan anayasadan teokratik hükümler çıkarılmıştır. Bununla beraber lâyikliğin bir anayasa ilkesi olarak kanunlaşması ancak 1937 yılında mümkün olmuş ve 27 Mayıs 1961 Anayasası ile son şeklini almıştır. 1924 anayasası lâyikliğin kurucusu olduğu halde 1961 anayasası bu ilkenin koruyucusudur.

1961 Anayasası Devlet Yönetimini ele almış olan Milli Birlik Komitesi zamanında hazırlanmıştır. Hazırlık çalışmalarında memleket gerçekleri göz önünde tutularak işe başlanacak yerde daha çok yıllardan beri uygulamalarda raslanan aksaklıklar için bir takım tedbir ve çareler düşünülmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak toplum olaylarının nedenleri aranacakken geçici belirtileri çözümleme konusu olmuştur. Yeni Anayasanın üstün değerinde Ülküsel ilkeler taşıdığı bir gerçektir. Fakat sosyolojik bir denetten geçmemiş olması onu provası yapılmamış bir elbise durumuna sokmuştur. Bundan dolayı uygulamalar sırasında bazı aksaklıkların meydana çıkacağı hatıra gelirse de yöneticilerin iyi niyetleri ve ulusun sağ duyusu karşısında bu gibi güçlüklerin kolayca atlatılacağı umulabilir.

Yeni Anayasanın eski devrin yolsuzluklarını önlemek ve bazı üstün değerinde organları kurmak gibi iyi yönleri de vardır: Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler kurulu, iki Meclis sistemi bu aradadır.

1961 Anayasa düzeni tümü ve bütünü ile Devrimcilik, Lâyiklik, ve Hukuk Devleti temellerine dayanır. Anayasa bir çok yerlerinde lâyiklik, demokrasi ve onun dayanaklarından olan eşitlik ve özgürlüğün zorunlu bir sonucu olarak alınmıştır. Lâyik sistemin gereği üzerinde bilim heyeti ve kurucu meclis üyeleri arasında bir anlaşmazlık yoksada, izlenecek yol hakkında devrimcilerle gelenekçiler arasında bir görüş farkı vardır. Devrimciler 1924 anayasasının benimsediği anlamda bir anayasaya taraflıdır. Gelenekçiler batıda gerçekleştirilen bir sistemi savunurlar. Devrimciler bir yandan *devrimleri korumak*, öte yandan *Türk Toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmak* amacıyla klasik din ve devlet ayırımı gerçekleştirmek ve bu iki ilke arasında tam bir denge kurmak yerine bir çok konularda Devletin din işlerine karışmasını uygun bulmuşlardır. Gerçekten teşkilat, bütçe yardımı, din propagandası ve eğitim konularında kanunî bazı müdahaleler vardır. Klasik anlamdaki layiklik bu türlü karışmaları hoş görmez. Gelenekçilerin bir çoğu bu yönden yeni düzene takışmaktadır. Bir takım düşünürler de devletin memleket çoğunluğunun dini olan islâmlıkla yeteri kadar ilgilenmediğini ve yardımda bulunmadığını acı acı tenkid ederler.

Din kurumunda üstün değerdeki elemanların azlığı, din sömürücülerinin memleket zararına her türlü fesat tohumu saçmaya hazır buldukları ve Devrimlerin korunması gereği göz önünde tutularak türk toplumunu çağdaş Uygarlık Seviyesine çıkarmak amacıyla bir denete lüzüm varsa da bunun geçici tedbirler olarak yapılması ve özellikle islâm dini ve türk toplumu için eğitimsel bir nitelik taşıması çok arzu olunurdu. Zira sosyolojik yönden Türk toplumu üstün bir seviyede bir uygarlığa kavuşmak üzere bir çok kurumlarını batı teknik ve uygarlığına göre ayarlamak zorundadır. Buna sosyoloji dilinde iktibas teorisi (Théorie de l' Emprunte) denir ki Japonya ve Deli Pedro Rusyasında bu amaçla zor kullanma yoluna gidilmiştir. Bu gibi durumlarda Devletin ülküsel denetinin yalnızca geçici tedbirler şeklinde olması yerinde olurdu. Bu türlü denet ve karışmaların değişmez Anayasa hükümleri olarak kabulü, ilerideki mutlu gelişmelere zarar vereceği düşünülebilir. Halbuki yobazlıktan uzak ve gerçek anlamda dinin gelişmesini kösteklemek şöyle dursun teşvik etmek gerekir. Çünkü yobazlığa ve geriliğe kaçmamak ve siyasete alet olmamak şartıyla din dernekleri kurmak veya dinin gelişme ve yayılması için propoganda yapmak lâikliğin gereklerindedir. Fakat korkunç müeyyidelerle bunun sınır

landırılması çok kere din mensuplarını gereğinden fazla korkutur ve hareketsiz bırakır ki bu da bir dinin felce uğraması ve normal gelişmeden alıkonulması demektir. Uygulamalarda gösterilecek anlayışın bütün güçlükleri gidereceği umulmaktadır.

Yeni anayasa devrimci, lâyük ve ilericidir. Lâyiklik anayasanın bir çok yerlerinde geçer. Tartışmalar sırasında bu ilkenin amaç, alan ve uygulanması ile ilgili konular ele alınmıştır. Kurucu Meclis Lâyiklik ilkesini demokrasinin bir gereği, cumhuriyeti başarıya götüren bir yol ve devletin bir yaşama şartı olduğunda oybirliğine varmıştır. Tartışma, çatışma ve takışmalar yalnızca ilkenin taşıdığı anlam ve onun türk hukuk düzenindeki yerinin tayininde olmuştur. Burada Devrimcilerle gelenekçi ve dincilerin görüşleri birbirinden farklıdır.

Devrimciler 1924 Anayasasında beliren anlamda bir görüşü ileri sürmüş ve savunmuşlardır. Bu Görüş, *Türk ulusunu çağdaş uygarlık seviyesine getirmek amacıyla* devletin din işlerine karışmasıdır.

Gelenekçiler ise hiç olmazsa fransız lâyikliği tipinde bir sistemi uygulamayı savunurlar. Bunlara göre Fransız Lâyikliği batı sistemi içinde en aşırı bir düzen olduğu halde Devleti oldukça tarafsız bir duruma getirmiş bulunmaktadır. Fransız lâyikliğinde Devlet bütcesinden din için bir ödenek ayrılmaz. Buna Karşılık Fransada din işleriyle ilgili memurların tayin, dernek kurma, dinî eğitim ve propoganda konularında daha dengeli bir din özgürlüğü ve eşitliği göze çarpar. Gelenekçiler bütün bunları ileri sürerek bizdeki lâyikliğin de hiç olmazsa bu seviyede bir denge ve ayrımı hedef tutmasını gerekli sayarlar.

Dinciler hiç olmazsa azınlık dinleriyle eşit bir özgürlük istemekte, büyük çoğunluğun müslüman dininde olması bakımından demokrasi uyarınca devletin İslam dini için daha büyük yardım ve kolaylıklar sağlamasını, okullar açmasını, para yardımlarında bulunmasını veya Evkâf bütcesinden bu yolda harcamalar yapmasını, üstün değerde din adamları yetiştirmesini ve diğer müslüman memleketlerle sıkı münasebetler sağlamasını isterler.

Fransız sisteminin, memlekette uygulanması bugün için çok güçtür. Çünkü büyük din bilginleri ve din adamları henüz yetişmemiş ve diyanet işleri ve Din kurumu kendine öz malî kaynaklardan yoksun kalmıştır. Fazla olarak dini koruyacak olan bir rühban sınıfı islâm geleneklerine aykırıdır Dincilerin görüşü çağdaş demokrasi ilkelerine aykırıdır. Devrimcilerin görüşü ise geçici olması gerekli bazı tedbirleri birer anayasa hükmü olarak kanunlaştırdığından din ve devlet ayırımında gerekli dengeyi sağlamadığı ileri sürülmektedir.

Bütün bu görüşler gerek kurucu mecliste ve gerekse memleket sahinde çatışmalara yol açmıştır. Kurucu Meclis Anayasa Komisyonuna hâkim olan fikir, dinin Devlet işlerine karışmaması, hukukun aklî olmayan kaynaklardan kuvvet almaması, Dinin siyaset adına sömürülmemesi ve bugüne kadar gerçekleştirilen devrimlere saygı göstermesidir. Lâyiklik dünya işlerini ve daha dar anlamıyla Devlet ve kamu işlerini çağdaş bilim ve tekniğin verilerine göre ayarlamak, onu yobaz oyuncağı yapmamak, ve iktidarın yetkilerini dinden almaması anlamında yorumlanmıştır. Bütçeden yapılan yardımlar, diyanet işlerinin kamu hizmetleri arasında yer alması ve din eğitiminin devlet elinde bulunması teorik anlamda lâyikliğe aykırıdır. Bununla beraber içinde bulunduğumuz şartların gerektirdiği Devlet denetinin başka türlü yapılmaması bu yolu açmıştır. Toplumun din yönünden olgunlaşma ve gelişmesi belki bu tedbirleri zamanla gereksiz kılar. Din üzerinde Devlet denetini sağlamak için diyanet işleri başkanının tayini, bürçe yardımı, diyanet işlerinin kamu hizmetleri arasında yer alması, dini eğitimin Devlet okullarında yaptırılması, Türk lâyikliğini klâsik lâyiklikten ayırır. Buna karşılık dini, siyasî etkilerden koruyan hükümler de vardır. Bunlar din, vicdan, düşünce ve kanaat özgürlüğü, eşitlik ilkeleri olarak Anayasada yer alırlar. Gelenekçiler dinin siyasî otorite karşısında yeteri kadar korunmadığını, devrimlerden bir kısmının dini baltaladığını, din düşmanlığının

memleketi komünizme götürdüğünü, kutsallıklarla oynadığını, ibadet yerlerinin ihmal edildiğini ve din mensuplarının sindirilmiş olduklarını ileri sürmüşlerdir. Gerçi lâyetlik, Devletin taraf-sızlığı, dinin devlete, devletin dine karışmaması demektir. Bu yönden Devletin din işlerine karışma sınırları daraltılarak titizlikle çizilmelidir. Çünkü din düşmanlığı veya olurundan fazla din işlerine karışmalar lâyetlik gereklerinden değildir. Anayasada dinin normal işleyişini etki ya pan ve din ve vicdan özgürlüğü üzerinde açık olmayan maddelere raslanır. Fakat bütün bunlar yukarıda da belirtildiği üzere TÜRK TOPLUMUNU ÇAĞDAŞ UYGARLIK SEVİYE-SİNE ULAŞTIRMAK ve kötü sonuçları önlemek amacını gütmektedir. Yanlız bu konudaki tedbirlerin geçici ve elastiki olacak yerde sert bir anayasa hükmü olarak konulması tenkide müsait görülmektedir.

1 — DİYANET İŞLERİ

1 — Bir takım düşünürler diyanet işlerinin devlet hizmetleri arasında yer almasına takışurlar. Ali Fuat Başgil, S.S.ONAR, Süheyp Derbil, Enver Ziya Karal ve Adnan Adıvar bunlar arasındadır. Bunlar Diyanet İşlerinin Bağımsız olmasını savunurlar. Bir takım düşünürler de Devrim ve memleket şartları karşısında Devletin din üzerindeki üstün denetleme yetkisine dayanarak Diyanet işlerinin Devlete bağı kalmasını gerekli sayarlar. Buna Müvazi olarak, Devrimciler dinin diğer toplumsal kurumlar gibi Devlet yönetiminde yer almasını isterler. Gelenekçiler ise bunu tümü ile ilkeye aykırı bularak, Diyanet işlerinin bağımsız olarak teşkilâtlanması gereğini savunurlar. Anayasa, 154.maddesi ile Devrimcilerin görüşünü benimseyerek Genel idarede yer alan Diyanet işleri Başkanlığının özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirdiğini belirtmiştir. Bu görüşü savunanlar, Lâyetliğin memleket şartlarına göre özel bir muhtevaya sahip olması, ve basit bir din zabıtasının söz konusu olması karşısında diyanet işlerini Devlet dininin teşkilatlanması olarak değil, sadece dağınık haldeki dini işlerin tek elden düzenlenmesi amacını güttüğü ve bundan dolayı da diyanet işlerinin Devlet mekanizması içinde bulunmasının lâyetliğe aykırı olmadığını ileri sürerler. Gerçekten Diyanet işleri dini işlere bakan bir teşkilat olduğu halde Bir Dinî otorite değildir. Bunun dinî işleri denetlemek ve bir elden yönetmek için kurulmuş bir teşkilat olduğu ve hiçbir yönden lâyetliğe aykırı bulunmadığı ileri sürülmektedir. Burada yine gelenekçilerle devrimciler arasında fikir ayrılıkları vardır: gelenekçiler bu teşkilatın Devlet hiyerarşisi içinde kalmasını doğru bulmazlar. Dinin bağımsız olarak teşkilatlanması gereğini savunurlar. Devrimciler ise bu teşkilatın varlığı Devletin Din işlerine karışması anlamına gelse bile dinin herhangi bir şekilde siyasî iktidar üzerine etkisi ve Devletin din kurallarına göre teşkilatlanması anlamını taşımadığı ve bu yönden Diyanet işlerinin lâyetliğe aykırı olmadığını savunurlar. Bu son görüş memleket gerçeklerini ifade edebilir fakat teori bakımından savunması kolay bir fikir değildir. Çünkü Lâyetlik dinle devlet arasında samimi bir dengedir. Bu dengeyi sağlayacak tedbirlerde herhalde Devlet Teşkilâtı içinde bir diyanet işleri kurmak ve DİNİ bütçe yardımlarıyla ayakta tutmak, onu bir kamu hizmeti olarak teşkilâtlandırmak, dinin eğitim, gelişim ve genişleme imkânlarını sert kurallarla sınırlamak değildir..

2 — LÂYİKLİK VE DEVRİMCİLİK:

Anayasa da çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak amacı tekrarlanmaktadır. Bu amaç Devrimciliğin temelidir. Böylece Devrimcilik anayasaya hakim bulunmaktadır. Anayasanın 2.ci maddesi, *Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına ve temel ilkelere dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir,* demekle ne kadar Devrim ilkelerine bağı olduğunu göstermiştir. Kısacası Anayasanın hükümleri kadar kendisi de bir devrimcilik örneğidir.

Anayasanın başlangıcında devrimlere bağılılık bir amaç olarak belirtildiği gibi 153.cü madde Devrim kanunlarının korunmasından söz açmaktadır. Fakat bütün bunlara karşılık

Devrimcilik Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için izlenen bir yol ve ideoloji ilkelerini, ilgili kurumlara bağlayan bir köprüdür. Bu bakımdan bağımsız bir muhtevası yoktur. ideolojik ilkeler belirtildikten sonra bu ilkelerin uygulanması için bazı kurumlar meydana getirilir; işte bu ilkelerle, bunları gerçekleştirecek olan kurumlar arasındaki yol ve köprü devrimciliğdir. o halde devrimci denilince üstün bir uygarlık seviyesini hedef tutan ilkeleri gerçekleştiren ve sarsılmaz bir irade ile uygulayan kimsedir. Hz. Muhammed Devrimcidir deyince bilim, fazilet, insanlık ve uygarlık ilkelerini sarsılmaz bir irade, yenilmez bir güçle ortaya atan uygulayan ve bu ilkelerin gerektirdiği kurumları teşkilâtlandıran bir varlık belirtilmiş olur. Atatürk Devrimcidir deyince Çağdaş uygarlığın gereklerini yerine getirmek ve milletini bu amaçlara yöneltmek için yılmaz gayretleri esirgemeyen ülkücü bir Devlet adamı akla gelir. Burada ilkelerin kötünden iyiye, çirkinden güzele, bozuktan düzene yönelmesi ana şartlardandır. Faziletsiz bir ideolojinin yardımcısı ve tatbikçisi devrimci değil, anarşist ve serseridir. Bu inceliği her vakit göz önünde bulundurmak gerekir.

3 — *Lâyik Devlet Düzeni:*

Anayasanın ikinci maddesi Türkiyenin Lâyik bir Devlet olduğunu söyler. Bunun anlamı Devletin Din kurallarına veya dinî inançlara göre değil, aklî kaynaklara dayanarak kurulması ve yöneltmesidir. Ayrıca bu hüküm Devletin ülkesi içinde yürürlükte olan dinlere karşı tarafsız olduğunu, onlara karşı eşit davrandığını ve vicdan özgürlüğünü koruduğunu da gösterir. Bu iki nitelik, yani, Devletin din kuralları yerine aklî temellere dayanması ve çeşitli dinlere karşı tarafsız kalması, lâyikliğin başta gelen özelliklerindedir. Bütün bunlar dinin inkârı değil, fertlerin vicdanına bırakılmış olmasıdır.

Lâyiklik, 1921 yılından bu yana gelişmiş ve evrimleşmiş olarak yeni anayasaya geçmiştir. Bu yönden 1921 anayasası ve daha açık anlamıyla 1024 anayasası lâyikliğin kurucusu, 1961 anayasası ise koruyucusu olmuştur. Uzun uygulama yıllarında din özgürlüğünün kötüye kullanılması sonucu lâyiklik ilkesinin baltalandığını ve hiçe sayıldığını göstermiştir. Din özgürlüğünü kötüye kullanan kişi eski alışkanlıklar tesiriyle şeriatçılığa kaymakta ve lâyiklik ilkesini temelinden sarsmakta idi. Bunu önlemek üzere 1961 anayasası din özgürlüğünün sınırlarını belirtmek zorunda kalmıştır.

Lâyiklik bir boş kalıp değil, dinamik muhtevası olan bir ilkedir. Muhteva toplum düzenidir. Bu düzen ise bir takım ana kanunlarla ayakta kalmaktadır. Gerçekten Anayasanın 153. maddesi "Türk Toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi ve Türkiye Cumhuriyetinin lâyiklik niteliğini koruma amacını güden devrim kanunlarının anayasanın halkoyu ile kabulü sırasında yürürlükte olan hükümleri için anayasaya aykırılığın ileri sürülemediğini emreder. Bu kanunlar sırasıyla şunlardır:

3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı öğretimi birleştirme (Tevhidi Tedrisat) kanunu

25 Kasım 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka giyilmesi (iktisası) hakkında kanun;

30 Kasım 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin kapatılmasına ve Türbedârlıklar ile bir takım ünvanların yasak edilmesi ve kaldırılmasına dair kanun;

17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen evlenme akdinin evlendirme memuru tarafından yapılacağına dair medenî nikâh esasıyla aynı kanunun 110. maddesi hükmü;

20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı milletler arası rakkamların kabulü hakkındaki kanun;

1 Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki kanun;

26 Kasım 1934 tarihli ve 2595 sayılı efendi, bey, paşa gibi lakâp ve unvanların kaldırıldığına dair kanun;

3 Aralık 1934 tarihli ve 2596 sayılı bazı kisvelerin giyilmeyeceğine dair kanun; Böylece Anayasa, Devrimleri koruma, lâyikliği yerleştirme, geriliği ve gericiliği önlemeyi ana ilke saymıştır.

4) DİN ÖZGÜRLÜĞÜ:

Buraya kadar Devleti Dinin etkisinden kurtarma amacını güden hükümleri gördük. Şimdi sıra din, vicdan, kanaat, âyin ve dinî tören özgürlüğünü koruyan ana hükümlerin incelemesine gelmiştir. Dinî siyasetin etki ve saldırısından koruyan hükümlerin bir kısmı Türkiye'nin imzaladığı antlaşmalarda yer almaktadır:

Lozan muahedesinin 38,39,40,41,42,ve 43 Maddeleri gibi

Diğer bir kısmı uluslar arası antlaşmalara Devletin katılması sonucu ulusal kanun kuvvetinde hükümlerdir: *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin* 18.ci maddesi vicdan özgürlüğünü insanlığın temel haklarından biri olarak ele alır. Madde aynen şöyledir: (Her kişinin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak din ve inanç değiştirme özgürlüğünü, dinini ve inancını tek başına veya topluca açık veya özel bir surette öğretim, uygulama, ibadet ve törenle açıklama özgürlüğünü gerektirir.). Türkiye bu antlaşmayı 10 Aralık 1948 tarihinde 48 Devletle birlikte imza etmiştir.

Üçüncü olarak 1961 Anayasasının vicdan ve dinî inanç, kanaat, ibadet, ayin ve dinî tören özgürlüğü ile ilgili hükümleridir.

Din özgürlüğü gerçekte düşünce, kanaat ve vicdan özgürlüğünün bir sonucudur. Muhtevası fertlerin kanun karşısında eşitliği olup inanç, ibadet, eğitim ve propaganda(irşat) haklarını da içine alır. Anayasa bütün bunları sınırlamış ve düzenlemiştir. O halde Din Özgürlüğünün muhtevası din eşitliği, inanç, ibadet, eğitim ve propagandadır. Yasak bölgesi ise bu özgürlüğün kötüye kullanılmasıdır. Şimdi sırasıyla bunları inceleyelim:

a) DİNİ EŞİTLİK

Eşitlik 1924 Anayasası ile insan hakları beyannamesinde yer almış bir ilkedir. Yeni Anayasanın 12.madesi dil, cinsiyet, soy, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrılığı gözetilmeden kanun önünde herkesin eşit olduğunu söyler. Anayasa düzenimiz böylece yurttaşlar arasında hiçbir din ayrımı yapmamış, hak ve ödevler bakımından bütün dinleri eşit saymıştır. 175 ve 176. maddeleri bütün dinleri eşit sayarak tanınmış din ve dinî inançlara karşı her türlü saldırıyı suç saymış ve cezalandırmıştır. Burada dinî inancı olmayanlar da korunmuştur.

b) DİNİ İNANÇ

Din özgürlüğünün iki yönü vardır: Dinî İnanç, düşünce ve kanaat bu ilkenin subjektif yönüdür. İbadet, teşkilat, propaganda ve öğretim ise ilkenin objektif yönüdür. Anayasanın 19.Maddesinin birinci bendi herkesin vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğunu bildirmektedir. Vicdan özgürlüğü, din özgürlüğünü de içine alır. Bu yönden dinî inanç sözü fazladır. Dinî kanaat sözü ise çok yerindedir. Zira dinî inanç sözü yalnızca dine inanmayı bildirdiği halde dinî kanaat sözü inanma kadar inanmamayı da gösterir.

Ayrıca olumlu veya olumsuz davranışlardan dolayı kişilerin korunması da teminat altına alınmıştır. Kimsenin dini inan ve kanaatlarından dolayı kınanamayacağı, kimsenin ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamayacağı 19. maddenin 3. fıkrası ve 20. maddenin gereklerindedir.

Maddenin son fıkrasının bu hakların kötüye kullanılmasını yasak etmiştir.

c) İBADET

İbadet Tanrıya kulluk etmek, kutsala yaklaşmak ve yakınlaşmak için yapılmakta olan dinî eylemlerdir. İbadetleri tamamlamak üzere âyin ve törenler yapılır. Anayasanın 19/2. maddesi kamu düzeni, genel ahlak veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetlerle dini âyin ve törenleri serbest bırakmıştır. Kanunun koruması için eylemin dince tanınması ve dinî bir nitelik taşıması yeter sayılmaktadır. Esasen ceza kanununun 175. maddesi de bu şekilde yorumlanmalıdır. Yoksa dince kabul edilmeyen ve bazı hurafeleri dile getiren eylem ve törenleri kanun korumaz. Bazılarına göre Mevlit ve yağmur duası dinî bir nitelik taşımadığından dinî âyin sayılmazlar. Kanatımızca Mevlidin kutsal eylem ve tören sayılması gerekir. Çünkü Mevlit okunurken Kur'andan bazı ayetlerin de okunduğu görülmektedir. İbadet ve dinî âyinlerin tapınak içinde veya dışında yapılması özgürlüğün korunması ve ilkenin uygulanmasında önemli değildir.

Anayasa aynı zamanda ibâdet, âyin ve tören yapma özgürlüğünü sınırlamıştır. Bu sınırlar daha önce de belirtildiği üzere Kamu Düzeni, Genel Ahlâk ve bu amaçla çıkarılmış olan kanunlardır. Bundan dolayı Devleti ve onun kanunlarını tahkir eden vaiz Türk Ceza kanununun 241 ve 242. inci maddelerine aykırı tutumu ile kamu düzenini bozduğu için anayasanın 19. madesinden yararlanamaz. Mum söndürme adeti Genel Ahlaka aykırı düştüğünden himaye görmez. Tarikatlarla ilgili bir eylem, bu amaçla çıkarılmış olan ve tarikatları yasak eden kanuna aykırı olduğundan (bak Anayasa madde 153) Anayasanın 19. maddesinin üçüncü bendinde sözü geçen özgürlükten yararlanamaz.

Kanun yalnızca olumlu olarak tapınma eylemlerine katılanları korumakla kalmamış, aynı zamanda hiçbir kimsenin ibâdet, âyin ve dinî törenlere katılmaya zorlanamayacağını da belirtmiştir. Bu gibi zorlamalar anayasaya aykırı ve bu aykırı yolu tutanlar da suçludurlar.

5) DİNİ EĞİTİM

Dinî eğitim ve öğretim konusunda Anayasa, Devleti yükümlü kılmış ve öğrenimi ihtiyarî saymıştır. Yalnızca bunu düzenlemeyi yürütme erkine bırakmıştır. Kanun burada iki sınırlama yapmıştır. Birinci sınırlama Anayasanın 19/4. madesinde yer alır. Buna göre "Dini eğitim ve öğretim, ancak kişilerin kendi isteklerine ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır. Bu hüküm dolayısıyla yasama ve yürütme organı hiçkimseyi dinî eğitime zorlayamaz. İkinci sınırlama anayasanın 21.ci maddesine göre yapılmaktadır. Gerçekten bu maddenin 2.ci fıkrası eğitim ve öğrenimin Devletin gözetim ve deneti altında serbest olduğunu kaydettikten sonra 4 . fıkra "Çağdaş bilim ve eğitim ilkelerine aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz demektedir. Çağdaş bilim ve eğitim ilkelerine aykırı olmamak hükmü orta çağ metotlarını kullanan mahalle ve sübyan mektepleri ile medreselerin açılması ihtimallerini önlemek için Konmuştur.

6) DİNİ PROPAGANDA (irşat)

Anayasada dinî propaganda yapılacağına ilişkin açık bir madde yoktur. Fakat din hürriyetinin tanınmasıyla kapalı olarak bu özgürlüğün ayrılmaz bir gereği olan dinî propagandanın da serbest olacağı tabiidir. Bazılarına göre dinî inançların açıklanmasını serbest bırakmak bunun propagandasını yapmak ve onu yaymak demektir. Bundan başka Anayasanın 20.ci maddesi düşünce ve kanaatların söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklanabileceğini söylemekle dolayısıyla düşünce ve kanaat özgürlüğünün bir parçası olan dinî kanaatların da propeganda özgürlüğüne sahip olduğunu tanımaktadır. Bu duruma

göre dinî düşünce ve kanaati yaymak anayasanın teminatı altındadır. Fakat bu konuda yeni anayasaya daha açık ve belirli bir hükmün konulması daha iyi olurdu.

7) DİN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KÖTÜYE KULLANILMASI:

Yukarıda bir münasebetle 1924 anayasasının lâyikliği kurduğuna, buna karşılık 1961 anayasasının lâyikliği kanun hükümleriyle koruduğuna işaret edilmişti. Anayasanın 19. maddesinin 5. fıkrası ile 153. maddede lâyikliği ve devrimciliği koruyan hükümler vardır. Kurucu Meclis-teki tartışmalar sırasında Gelenekçiler 19. Maddenin 5.ci fıkrasındaki yasaklayıcı hükümleri çok ağır ve hatta Din ve vicdan özgürlüğü ile bağdaşmaz görmüşlerdir. Buna karşılık Devrimciler memleket gerçeklerini göz önünde tutarak bir çok ceza hükümlerini anayasa hükmü haline getirmişlerdir.

Dinin kötüye kullanılmasını ve sömürülmesini önleyici Anayasa hükümleri şunlardır:

a — Türk Ceza kanununun 163/1 maddesi bir anayasa hükmü haline getirilerek “Kimse- nin, Devletin toplumsal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini, Kısmen de olsa, din ku- rallarına dayandıramıyacağı Anayasanın 19.maddesinin 5.ci bendinde tekrarlanmıştır.

b — Siyasî veya sahsî çıkar ve nüfuz sağlamak amacıyla her ne suretle olursa olsun hiç bir kimse dini veya dinî duyguları, yahut dince kutsal tanınan şeyleri sömüremez ve kötüye ku- llanamaz. Burada 6187 sayılı kanun bir anayasa hükmü olmuştur.

c — Anayasadaki lâyiklik ilkesine aykırı davranışlar aynı anayasanın 19/5 maddesine göre cezalandırılmıştır. Nitekim burada “yasak dışına çıkan ve başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır, dernekler yetkili mahkemece ve siyasî partiler Anayasa Mahkeme- sine temelli olarak kapatılır” denildiği gibi Anayasanın 53.maddesinde siyasî partilerin uyması gereken esaslar belirtilirken, lâyiklik ilkesi esas tutulmuştur.

Görülüyor ki Yeni Anayasanın 2,19 57,153. maddeleri lâyiklik ilkesini ve bu ilkenin korunmasını sağlayan hükümler koymuştur. Bu ve buna benzeyen hükümler Devleti dinin saldırısına karşı yeteri kadar korumuştur. öte yandan gelenekçiler dinin siyasî makamların saldırısına karşı yeteri kadar korunmadığını ileri sürerler.(18).

18) Dip notlarında ve metinlerde adı geçen eserler dışında şu eserlerden de yararlanılabilir.

- 1)Dr.Bülent Daver,Türkiyede Layiklik,Ankara,1955
- 2)Prof.Ali Fuat Başgil,Din ve layiklik ist.955
- 3)Prof. Hamide Topcuoğlu,Yirminci yüzyılda Tabii hukuk rönesansı, Ank. 953
- 4)Prof T.Z.Tunaya,İslamcılık cereyanı, İstanbul,1962
- 5)Laiklik I.Anomin eser.
- 6)Prof.T.Z.TUNAYA,Türkiyenin Siyasî hayatında Batılılaşma H., İst., 1960
- 7)Dr.Çetin Özek,Türkiyede Lâiklik, İstanbul.1962
- 8)Louis Capéran,Historire Contemporaine de la LAÏCITÉ FRANÇAISE, Paris, 957
- 10)B. Groethuysen, E.S.S. deki Secularism maddesi, Cilt 13-14
- 11)J.Wach,Sociology of Religion,Chicago. 1957
- 12)Glenn M.Vernon,Sociology of Religion,Newyork,1962
- 13)G.Mensching,, Sociologie religieuse,Paris,1951
- 14) J.EYMARD-DUVERNAY,Commentaire pratique sur la SÉPARATION DES EGLISES et. DE l'ETAT Paris,1906